

LEVEN EN DOOD

in de loopgraven
van de Eerste Wereldoorlog

op basis van officiële documenten
en persoonlijk
archiefmateriaal

Basisonderwijs

COULE

FEUILLE MA

Loocke, Polydore

Auguste

rot, Marie - Louise

e Jannet 290

1te M

Pr

**Koninklijk
Museum van het leger en de
Krijgsgeschiedenis**

Meer dan honderd jaar geleden eindigde de Eerste Wereldoorlog, ook wel 'Grote Oorlog' genoemd. Hij luidde op bloedige wijze de 20ste eeuw in en zette eerst Europa en daarna de wereld in vuur en vlam. Ook al past deze oorlog nog 19de eeuwse tactieken toe, toch loopt hij met zijn technische vernieuwingen (pantservoertuigen, vliegtuigen, onderwateroorlog) al vooruit op de Tweede Wereldoorlog. Precies deze nieuwe technologieën zouden immers de loop van dit conflict op z'n kop zetten.

Laten we echter de grote offensieven, technologische ontwikkelingen of diplomatieke manoeuvres voor wat ze zijn. Dit dossier behandelt het leven van de gewone soldaten en de burgers die werden opgeofferd aan deze verschrikkelijke oorlog. Aan de hand van documenten die in het Koninklijk Museum van het Leger worden bewaard - foto's, officiële papieren, privé-documenten, affiches - behandelt het de verschillende aspecten van het leven van de Belgische soldaat gedurende de vier jaren die deze aan het front doorbracht, ver van zijn familie, zijn huis en zijn werk en ook de manier waarop de Belgische burgerbevolking het conflict ervaart. Door deze documenten na te pluizen worden de leerlingen ondergedompeld in de reële levensomstandigheden van de Belgen. Met dit dossier in handen krijgen ze een idee van het dagelijks leven, de persoonlijke inzet, de overtuigingen en beslommeringen van deze mannen en vrouwen die verstoken waren van hun omgeving, gewoontes en geliefden. De oorlog van 14-18 ligt weliswaar al ver terug in de tijd, maar de menselijke waarheden die erdoor aan het licht kwamen zijn eigen aan alle conflicten. Aan de hand van de vele bronnen van verschillende aard kunnen we het menselijke luik van deze oorlog gediversifieerd benaderen.

Dit dossier is een onmisbare aanvulling bij een bezoek aan de zaal '14-18' in het Koninklijk Museum van het Leger te Brussel, waar op tastbare wijze de brutaliteit van deze oorlog (waarvan men hoopte dat het de allerlaatste zou zijn) wordt getoond. Kanonnen, pantservoertuigen en vliegtuigen contrasteren er met het kwetsbare karakter van de persoonlijke uitrusting van de soldaten.

Het dossier bestaat uit twee delen: een voor de leerkracht en een voor de leerlingen. Het eerste luik bevat een hoop achtergrondinformatie die de leerkracht in staat moet stellen om de diverse bronnen (foto's, affiches, getuigenissen, officiële documenten en persoonlijk archiefmateriaal) tijdens een bezoek aan het museum en/of achteraf in de klas optimaal te benutten. Het tweede deel, bestemd voor de leerlingen, biedt naast tal van documenten ook een reeks vragen. Ten slotte wordt elk van de behandelde thema's in verband gebracht met de collectiestukken van het museum.

Bij een open boekje krijgt u uitleg over de documenten die aan de leerlingen worden voorgelegd.

Het vergrootglas vestigt de aandacht op collectiestukken in het Museum.

Zaal Eerste Wereldoorlog

Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis (KLM)
Jubelpark 3, 1000 Brussel

Reservatie minstens 3 weken op voorhand bij de Educatieve Dienst:
reservatie@whi.be

Info: Sandra Verhulst

Tel.: 02/ 737 79 07

sandra.verhulst@whi.be

Het museum is open van dinsdag tot en met zondag
9u - 16u30

Tarieven toegang en geleid bezoeken:

zie onze website: www.legermuseum.be, Uw bezoek/Educatief

© van alle gebruikte foto's en documenten: WHI/KLM

België raakt bij de oorlog betrokken.

Nadat België Duitsland de vrije doortocht naar Frankrijk heeft ontzegd, valt het Duitse leger ons land op 4 augustus 1914 binnen.

Luik, de eerste stad die onder vuur wordt genomen, valt een dag later al in Duitse handen. Het Belgische leger, niet in staat om de oppermachtige vijand het hoofd te bieden, trekt zich in wanorde terug. Hoewel de stad zelf vrij snel is gevallen, zullen de forten rond Luik nog bijna twee volle weken weerstand bieden, alvorens te bezwijken onder de superieure Duitse artillerie. Hoewel dit alles de Duitse opmars niet weet te stuiten, is nu wel bewezen dat de Belgen zich niet louter symbolisch verzetten. Die onverwachte weerstand brengt echter een ware paranoia teweeg bij de Duitse soldaten die overal vrijeschutters (burgers die illegaal de wapens opnemen) zien. De Duitsers daarop slaan prompt aan het plunderen en beginnen steden en dorpen (Leuven en Tamines) in brand te steken, waarbij er meer dan 5.000 burgerslachtoffers vallen. Honderden mannen worden bovendien naar Duitsland gedeporteerd.

Vanaf 20 augustus 1914 plooiën de Belgische troepen terug op de forten rond Antwerpen. Daarmee vormen ze een bedreiging voor de rechterflank van het naar Parijs oprukkende Duitse leger. Dat laatste besluit om na de nederlaag bij de Marne eerst de weerstand in België van de kaart te vegen en valt Antwerpen aan. Op 28 september 1914 komt de stad onder vuur te liggen. De burgerbevolking slaat massaal op de vlucht, voor het overgrote deel naar Nederland. Het Belgische Leger steekt begin oktober de Schelde over en trekt zich terug richting kust.

Zo'n 75.000 manschappen verschansen zich achter de IJzer die koste wat het kost uit handen van de vijand moet worden gehouden. Maar de gevechten, de honger en de precare levensomstandigheden hebben de soldaten verzwakt. Met hun uitrusting en bewapening is het eveneens triest gesteld. Gelukkig maakt het openzetten van de sluizen in Nieuwpoort, waardoor de IJzervlakte onder water loopt, een einde aan de Duitse opmars. Dit is het begin van een lange loopgravenoorlog.

De door de Duitse troepen platgebrande stad Leuven, midden augustus 1914, © KLM

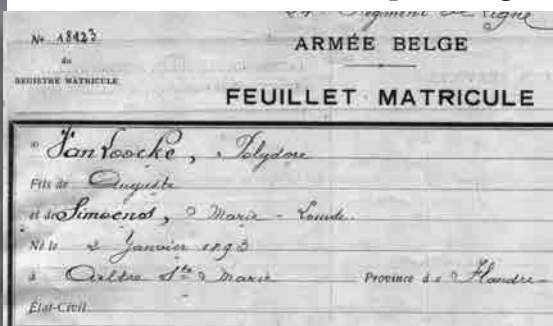
De soldaat

Wanneer de oorlog uitbreekt, is het Belgische leger nog in volle reorganisatie ten gevolge van de algemene dienstplicht voor mannen ouder dan 19 jaar die in 1913 werd ingevoerd. In 1914 bestaat het Belgische leger dus uit soldaten die nog via het lotelingensysteem in het leger terecht zijn gekomen, uit dienstplichtigen ingevolge de nieuwe wet en uit vrijwilligers. De troepen zijn onvoorbereid, ongedisciplineerd, slecht uitgerust en slecht omkaderd, met name omdat er te weinig officieren zijn om de toestroom aan vrijwilligers in goede banen te leiden. De nieuwe rekruten worden dus in zeven haasten opgeleid. Het Belgische leger, dat kampt met een tekort aan uitrusting (vooral uniformen) en materieel (de kanonnen die voor het uitbreken van de oorlog besteld waren bij het Duitse Krupp werden vanzelfsprekend nooit geleverd), heeft bovendien een slechte naam in de rest van Europa, waar men ervan uitgaat dat het geen weerstand zal bieden aan de Duitse troepen.

Document: Stamboekregister, KLM

Het *stamboekregister* geeft een overzicht van het carrièreverloop van de militairen tot hun volledige ontheffing van alle militaire verplichtingen. Het stamboeknummer is hun militair identificatienummer.

Polydore Van Loocke wordt op 2 januari 1893 geboren te Maria-Aalter in Oost-Vlaanderen. Op 13 oktober 1914 meldt hij zich aan als vrijwilliger en begint hij zijn opleiding in het kamp van Anvoours. Op 2 augustus 1915 wordt hij ingedeeld bij het 4de linieregiment. Op 26 december 1917 wordt hij bevorderd tot luitenant. Op 17 mei 1918 wordt hij gewond te St-Jacobs-Kapelle. Hij sterft op 29 september 1918 te Klerken, in het bos van Houthulst.

Hulpofficier: door de wijziging van de militiewet die in 1913 de verplichte dienstplicht invoert voor alle mannen, is het Belgisch leger volop aan het reorganiseren wanneer de oorlog losbarst. Er is vooral een nijpend gebrek aan officieren en onderofficieren om de soldaten te omkaderen. Daarom worden er hulpofficieren benoemd. Ze worden gekozen uit dienstplichtigen en vrijwilligers met een diploma van volledig middelbaar onderwijs of uit competente onderofficieren. In allerhaast moet men deze mensen, die amper op een dergelijke taak zijn voorbereid, een opleiding geven. In Frankrijk worden verschillende opleidingscentra geopend.

Frontstreep: na 18 maanden effectieve dienst aan het front, krijgt de soldaat een frontstreep samen met een niet onaanzienlijke soldijverhoging. Na nog zes maanden effectieve dienst aan het front krijgt de soldaat een nieuwe streep en een nieuwe soldijverhoging. Vanaf 1917 komt daar een oorlogsvergoeding bij, berekend per dag in de loopgraven. Dit soldijsupplement wordt gedeeltelijk gestort op de afzwaai kas. Dat is een soort spaarboekje waarvan de soldaat het saldo krijgt uitgekeerd bij zijn demobilisatie.

Het uniform

In de 19de eeuw zijn de uniformen kleurrijk, schitteren de helmen in de zon en zijn de steeds hogere hoofddeksels versierd met goed zichtbare pluimen. De kleuren, het goud, de pluimen en andere prestigieuze elementen moeten indruk maken op de vijand. Op het slagveld moet de generale staf zijn troepen kunnen onderscheiden doorheen het rookgordijn van het zwarte kruit der kanonnen en geweren. De evolutie van het uniform houdt verband met de bewapening. Aangezien de wapens vooraan worden geladen moet de soldaat rechtop blijven. De zwakke draagwijdte van het geweer verplicht hem ook in slagorde te blijven tot op dertig meter van de vijand. Resultaat is het indrukwekkend uitzicht van de slagorde. Camouflage doet hier niet ter zake. Het uniform is weinig functioneel. Het is ingenomen (sommige mannen dragen korsetten), heeft nauwe boorden en de hoofddeksels zijn vaak lastig en weinig stabiel.

Door de evoluerende bewapening moet men eind 19de eeuw afstappen van die bontgekleurde uniformen. Het ontwikkelen van kruit zonder kruitdamp heeft een betere zichtbaarheid op het slagveld tot gevolg. Voortaan is het belangrijk dat men opgaat in het landschap. Men dient zich te camoufleren. Het op het slagveld onmiddellijk in het oog springende uniform en het ontbreken van de helm zijn gedeeltelijk verantwoordelijk voor het hoge dodental in 1914. Het uniform blijkt in de winter en in de loopgraven weinig praktisch: het is te nauw aansluitend, te zwaar en droogt slechts moeizaam. Deze slecht aangepaste uitrusting doet gedurende de eerste winter een vijfde van de Belgische soldaten in de hospitalen belanden.

De soldaten trachten zich tegen de kou te beschermen door een schapenvacht over hun uniform aan te trekken.

De eerste verbeteringen komen er met de IJzerkepi met klep en met rubberen laarzen en regenkledij. In 1915 neemt België net als Groot-Brittannië of de Verenigde Staten het kaki (een woord uit het Oerdoe dat zand betekent) uniform over. In Frankrijk is het hemelsblauw, in Duitsland en Oostenrijk feldgrau en in Rusland aardebruin. In dezelfde tijd verschijnt de Adrianhelm (genoemd naar de Franse generaal die hem uitvond), die vooral het hoofd (maar niet de nek) van de soldaat beschermt. Deze is kakibruin van kleur en heeft een leeuwenkop als kenteken vooraan. Hij weegt 800 gram. In 1916 tonen vergelijkende ballistische proeven tussen de Franse, Engelse, Duitse, Zweedse en experimentele Nederlandse helmen aan dat het staal van de Adrianhelm het minst weerstand biedt.

In de verschillende vitrines is deze evolutie te volgen.

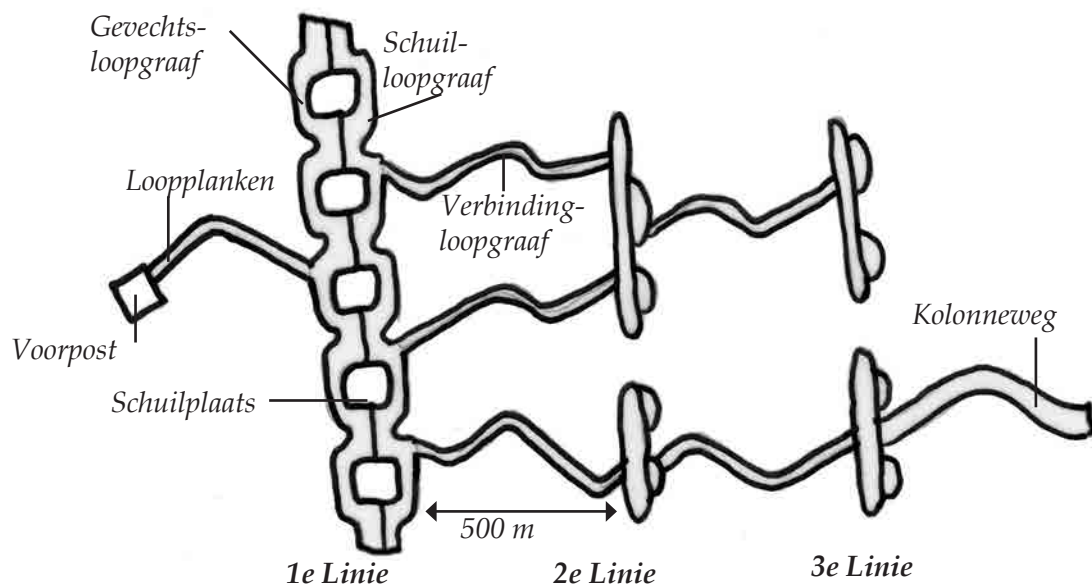
De loopgraven

Definitie van loopgraven: defensieve positie, bestaande uit één of meerdere parallelle linies van bunkers, grachten, geschutsposities voor kanonnen, mortieren of machinegeweren, bestemd om vijandelijk vuur te weerstaan en een schuilplaats te bieden aan de manschappen. Idealiter worden deze linies versterkt door natuurlijke of artificiële obstakels als rivieren, kanalen, grachten, spoorwegbermen, muren,...

Het openen van de sluisen te Nieuwpoort eind oktober 1914 zet de IJzervlakte onder water en stopt de opmars van de Duitsers. Het Belgische leger installeert zich op een klein hoekje niet bezet grondgebied. De stellingenoorlog kan beginnen. De bodem is al op geringe diepte doordrenkt van het water en verhindert het uitgraven van loopgraven. Er moeten dus met behulp van zandzakjes bovengrondse loopgraven worden gebouwd. In het overstroomde landschap blijven alleen hoger gelegen punten zichtbaar: spoorwegbermen, bruggen of geïsoleerde hoeven die als wachtpost dienen. Een netwerk van vlonders loopt door het land. In de loop der maanden wordt het aanleggen van loopgraven georganiseerd. De eerste linies worden met de tweede verbonden door middel van gangen die zigzag lopen. Zo kan men bij een vijandelijke aanval enfilerend vuur vermijden. Gebetonnerde schuilkelders vervangen de modderige hollen. Décauvillelijnen (een klein treintje getrokken door manschappen) doorkruisen de loopgraven. Bordjes vermelden in welke gang men zich bevindt en waarschuwen de soldaat voor gevaarlijke doorgangen. Met periscopen slaagt men erin de vijand in de gaten te houden zonder zelf onnodige risico's te nemen.

Loopgravennetwerk

Het ritme van alledag

Er komt een soort beurtrol op gang tussen de dagen doorgebracht in eerste linie (3-4 dagen), piket in tweede linie (3-4 dagen) en rust in een afgelegen kwartier (ook 3-4 dagen). Deze rust bestaat ook uit diverse klussen, manoeuvres en inspecties. Maar de soldaten kunnen zich ook wat ontspannen, wassen, hun rantsoen aanvullen en vrienden opzoeken. Het aantal dagen verschilt naargelang de periode, de sector - kalm of bewogen - of al dan niet op handen zijnde gevechten. De soldaten verhuizen voortdurend met heel hun hebben en houden. Ze laten niets achter vermits anderen de vrij gekomen plaats zullen innemen. Alle drie of zes maanden krijgen de soldaten groot verlof van twee tot vier weken.

Document: A. Bocklandt, *Mijne Oorlogsherinneringen 1914-1918*, KLM, Archief Personalia 14-18.

A. Bocklandt, soldaat van het 8ste linie, heeft ons een dik schrift met handgeschreven nota's nagelaten. In 1923 - na de oorlog dus - brengt hij orde in deze persoonlijke herinneringen.

In zijn velddagboek tekent Bocklandt zijn persoonlijke ervaringen aan het front op.

Eens de compagnieën afgeloot, verwoogden wij het concentratiepunt
"le point de ralliement" buiten Nieuwpoort, op den weg naar
Oostduinkerke. Een te eentouge marsch van 3 uur, over Coxyde
naar de Panne waar we den 26 December te 9 uur aankwamen
dicht bij de "Vennsche steunweg" in een cinemazaal kantonneerde
In het nabijstaande mooi "Hotel des Ardennes" had onze leiding
Col. B... zijn intrek genomen, en hij bekommerde zich niet
meer om ons. Gausch den dag regende het bevel op bevel, naar
de Compagnieën, op het intrekken van de Panne ingekwartierd.
is Anderszags, 27 December, bezocht ik Almoogin's M... m
St. Nicolaas afkomstig, later leid ik rond ons kantonnement een
stafofficier van het 10^e Linie, den Commandant Dupont, die mij a
universitaire met goedheid bijzegt. Van hem vernemen ik dat er gr
wijzigingen op til zijn en dat morgen ons Regiment opnieuw in de
Bataljons worden hervormd: dit gebeurde op de grote baan van de
Panne - Venn, rechtover het kasteel "des Obiviers" 3 morgen v

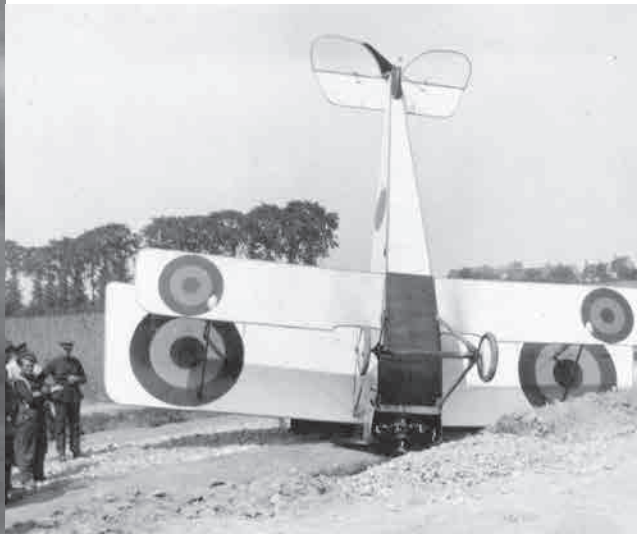
Het leven in de loopgraven

Het lawaai van de kanonnen

Het lawaai van de obussen en de bombardementen maakt deel uit van het dagelijkse leven van zowel de soldaten als de burgerbevolking die in de frontstreek woont.

De zaal Eerste Wereldoorlog van het Legermuseum bevat een indrukwekkende hoeveelheid veldkanonnen, loopgraafartillerie, luchtafweerkanonnen en andere artilleriestukken. Ze symboliseren de buitensporige vuurkracht die tijdens de Eerste Wereldoorlog werd ontketend.

Vliegtuigen

De luchtmacht voert in de eerste plaats observatie- en gevechtsoopdrachten uit. Daarnaast worden er echter ook toestellen ingezet voor bombardements-, verkennings-, beschermings- en bewakingsmissies of om de verbinding te verzekeren tussen de fronttroepen en de generale staf die de offensieven leidt (de troepen in eerste linie zwaaien met gekleurde doeken om aan te geven of ze al dan niet in moeilijkheden verkeren).

In augustus 1914 moet het Belgische leger het stellen met 16 vliegtuigen en 34 piloten tegenover tegen 150 Duitse toestellen. Weldra breidt de Belgische luchtmacht haar aantal vliegtuigen echter uit en richt ze een goed functionerende afdeling voor luchtobservatie op, die haar bevindingen met het Franse, Britse en zelfs het Russische leger deelt. Er zijn verschillende manieren om de informatie die door de verkenningsvliegtuigen wordt verzameld, door te geven:

1. observeren, landen en je dan per fiets of te paard naar de generale staf reppen
2. observeren, terugkeren naar de basis en van daaruit de generale staf opbellen
3. je observaties opschrijven en ze in een zak droppen boven de fronttroepen die de informatie aanbelangt
4. gebruik maken van een draadloze telegraaf, waarvan de antenne een koperen draad is die uit de vliegtuigcabine hangt en die bij het landen moet worden binnengehaald.

In de zaal Eerste Wereldoorlog is een kopie te zien van het vliegtuig van de Duitse As Manfred von Richthofen, beter gekend als de Rode Baron. Verder staan in de luchtoaarthal van het museum meerdere Duitse, Franse en Engelse toestellen uit de Eerste Wereldoorlog opgesteld, waarvan sommige uniek ter wereld. Het zijn breekbare bouwsels uit hout en zeildoek, uitgerust met verschillende types motoren en soms voorzien van machinegeweren om vijandelijke vliegtuigen neer te schieten. Vaak zijn ze beschilderd in camouflagetinten en voorzien van kleurrijke kokardes.

Gas

Gas wordt voor het eerst door de Duitsers ingezet op 22 april 1915 te Poelkapelle, in de omgeving van Ieper, in een sector die wordt bezet door Fransen en Canadezen. Deze aanval is een complete verrassing voor de onvoorbereide troepen en zaait paniek onder de geallieerden die zich verschillende kilometers terugtrekken. In het begin wordt het gas richting vijand gestuurd

via wolken die vrijkomen uit flessen geperste lucht of via kilometers lange loden buizen. Men dient te profiteren van de gunstige windrichting, maar die kan plots omslaan! Vervolgens gebruikt men granaten, obussen en allerlei projectielen die worden afgeschoten met mortieren.

Er bestaan verschillende soorten gas die verschillende aandoeningen veroorzaken. De gevaarlijkste zijn de toxische gassen die het centrale zenuwstelsel aantasten. Meestal worden stikgassen gebruikt die een langzame verstikking tot gevolg hebben. Bijtende gassen zoals mosterdgas tasten het slijmvlies aan en veroorzaken oog- en huidletsels. Andere doen hoesten, niezen of wenen en hebben slechts een voorbijgaand effect. Eens het verrassingseffect voorbij bestudeert en vermenigvuldigt men de beschermingsmogelijkheden voor mens en dier. Wachtposten worden in de voorste linie geïnstalleerd. Zij moeten op alle mogelijke manieren alarm slaan: met gong, trommels of allerlei elektrische bellen.

De eerste provisoire individuele vormen van bescherming zijn gemaakt van een dot watten, gedrenkt in thiosulfaat en natriumcarbonaat. Die wordt vochtig gemaakt en voor neus en mond gehouden. Dit soort bescherming blijkt al snel onvoldoende, want de ogen blijven onbedekt. Chemici en industriëlen ontwikkelen dan ook steeds meer geperfectioneerde toestellen: kappen, volledige maskers en maskers van rubber of leder die via een soepele buis verbonden zijn met een filterend, absorberend of neutraliserend element. Het volledige masker beschermt de ogen en de luchtwegen. Het is lastig om dragen. De adem doet immers de brillenglazen beslaan, men voelt zich benauwd en er is het probleem van de luchtverversing en daarmee ook dat van de beperkte duur van de bescherming. Toch is het masker efficiënt en zal het dodental aanzienlijk dalen. Nooit zal het gebruik van gas echter een beslissende rol spelen voor een overwinning, noch om de tegenstander te verzwakken. Gas op het slagveld is verantwoordelijk voor minder dan 1% van de slachtoffers bij de oorlogvoerende partijen.

Dieren waren vanzelfsprekend ook gevoelig voor gas. Terwijl kanaries de soldaten waarschuwden voor een giftige gaswolk doordat ze bij een gasaanval stierven, werden andere dieren, zoals honden en paarden, op hun beurt met gasmaskers beschermd. Het Legermuseum bezit verschillende exemplaren.

Gasmasker voor een hond

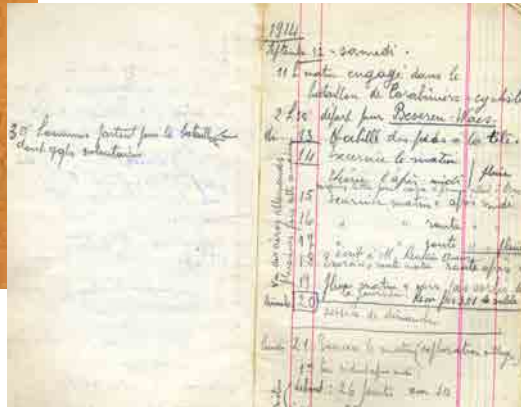
Bevoorrading

De bevoorrading is soms onzeker. De soldaat maakt zich zorgen wanneer bombardementen of salvo's van automatische geweren de pistes en gangen bestoken op het uur van de bevoorrading. Hij moet dan zijn toevlucht nemen tot conserven. Door de gebrekkige bevoorrading en de geringe verscheidenheid (vleesconserven, aardappelen, rijst, zwarte bonen) lijdten vele soldaten honger. In de frontlinie wordt maar één maaltijd bedeed bij het vallen van de nacht. Vanaf 1915 kan men dankzij de veldkeukens warme maaltijden bedelen. Om het moreel van de soldaten wat op te vijzelen zijn er sigaretten en alcohol.

Verveling

Om de verveling te bestrijden kennen de soldaten allerlei activiteiten: dingen in elkaar knutselen met obusscherven en kogels, kaartspelen, lezen. Om hun belevenissen aan het front niet te vergeten, maar ook om hun hart eens goed te luchten, hielden veel soldaten een velddagboek bij. Nu eens gaat het om losse bladzijden waarop in potlood aantekeningen zijn genoteerd, dan weer om zorgvuldig bijgehouden schriftjes, die na de oorlog soms zelfs herwerkt en uitgegeven worden.

Oorlogsdagboek van
Jean Becquet

Ratten en ander ongedierte

Luizen en vlooien tieren welig in de loopgraven; om de tijd te verdrijven tellen de soldaten zelfs hoeveel vlooien, (waarvan de meest agressieve in het oog springen omwille van hun rode kop) ze opdiepen uit hun kledij. Maar er circuleren ook uitgehongerde, agressief ogende en brutale ratten die in groep rondtrekken en allerlei ziektes overdragen. Deze indringers worden met spades doodgeslagen. Bovendien schaffen de manschappen zich honden aan om ze te verjagen.

Gezelschapsdieren

In 1914 worden de meeste *paarden* opgeëist voor de ruitery, als rijdier voor officieren of om artilleriestukken te verslepen. Tijdens de oorlog hebben ze danig te leiden. Sommige dieren worden zodanig overbelast dat ze kreupel eindigen, anderen raken volledig afgemat van de vele inspanningen die ze moeten leveren, door het gebrek aan voedsel en vooral aan water. Daarnaast lopen ze schotwonden op of raken ze gekwetst bij bombardementen, gasaanvallen of gewoonweg door het tuig dat ze dragen. De kou en de vochtigheid maakt hen ziek, waardoor ze koorts krijgen en infecties oplopen aan de luchtwegen. Maar er zijn ook paarden die verdrinken in de kraters van obussen of wegzakken in de modder. Wanneer ze door ziekte niet langer bruikbaar zijn, worden ze gerecycleerd in de landbouw of gewoon afgemaakt.

Ook *honden* dragen hun steentje bij aan de oorlogsinspanning: ze slepen machinegeweren voort, brengen berichten van de loopgraven naar het achterland en vice versa en doorkruisen het netwerk van loopgraven met zware rollen telefoonkabel op hun rug die ze afwinden om de telefoonverbindingen

te herstellen, waarbij ze vuursalvo's en bombardementen trotseren en door prikkeldraad kruipen.

Maar ze sporen ook gewonde soldaten op in het niemandsland, helpen de brancardiers om draagberries te vervoeren en staan op wacht of patrouilleren, waarbij ze getraind worden om dreigend te grommen of de naderende vijand (vanzelfsprekend zonder te blaffen) op een andere manier af te schrikken. Ten slotte fungeren ze ook als lastdier om munitie en bevoorrading aan te voeren of karren voort te slepen, verjagen ze de ratten in de loopgraven en bezorgen ze

de eenzame soldaten de nodige warmte en genegenheid. Verder wordt het luchtruim bevolkt door postduiven die de communicatie verzorgen wanneer de telefoonlijnen zijn gebombardeerd

In de loopgraven en het verwoeste land eromheen komen ondanks de moeilijke leefomstandigheden tal van dieren voor: we treffen er onder andere hazen, everzwijnen, vossen, patrijzen, waterkippen, kleine huismussen en mollen aan. De grote roofvogels die hoog in de lucht rondcirkelen worden wel eens voor vijandelijke vliegtuigen worden aanzien.

Sommige soldaten zijn zo aan hun dieren gehecht dat ze ze na hun dood laten opzetten. Het Museum bezit dan ook verschillende opgezette dieren.

Het contact met het thuisfront

De briefwisseling tussen de soldaten en hun familie in België botst op talrijke obstakels. De militaire censuur verwijderd elke verwijzing naar plaatsen of gevechten en elke vorm van kritiek op militaire beslissingen. Er blijft de soldaten niets anders over dan het schrijven van banaliteiten over het weer en de gezondheid. Velen kunnen overigens nog niet schrijven. Vermits België bezet gebied is moeten de brieven van de soldaten en de antwoorden van hun familie clandestien via Engeland en Nederland worden vervoerd. "De Familiegroet" belast zich met de delicate bezorging van de brieven bij hun bestemmingen. De leden van deze clandestiene organisaties lopen voortdurend het risico door de Duitsers te worden gearresteerd. Eenzame soldaten worden geadopteerd door verre soldatenmoeders (meestal Engelse) die hen moreel steunen en brieven en pakjes sturen.

Het documentatiecentrum van het Legermuseum bezit een aanzienlijke collectie loopgraafkrantjes in zowel Nederlands als Frans. De meeste daarvan werden geredigeerd door de militaire aalmoezeniers die over het mentale welzijn van de soldaten waakten.

IIe Section.

INSTRUCTION

pour la correspondance avec la Belgique occupée.

Le Commandement de l'Armée, désireux de faciliter dans la mesure du possible les relations entre les militaires et la Belgique occupée, donne ci-dessous une série d'intermédiaires postaux par lesquels l'acheminement des correspondances peut être considéré comme sûr :

La poste officielle.

Bureau de la Correspondance belge, boulevard de Strasbourg, Le Havre.

Bureau de Correspondance belge, Grosvenor Gardens, 28, Londres.

Bureau de la Correspondance, Lange Voorhout, 17, La Haye.

Agence Lemaire, Sandgate Road, 50, Folkestone.

Victor Constant, Post Box, 269, Rotterdam.

de Dorlodot, Priory Gardens, 4, Folkestone.

Le « Mot du Soldat » (J. Peymen), Baarle Duc.

Poste des Alliés, Baarle Duc.

M^{lre} Simon, Londres.

Pascal Lafeuillade, Statenlaan, 51, La Haye.

Rév. Père Vuillings, Baarle Duc.

~~M^{lre} Giger, Hôtel Beau-Rivage, Lucerne (Suisse).~~

L'attention de l'armée est attirée sur tout le danger qu'il y a de s'adresser à d'autres personnes qui pourraient être ou bien des exploiters ou bien des agents suspects au point de vue national.

Tous les militaires auront à cœur d'éviter à leurs parents ou à leurs amis les dangers que l'emploi d'agences postales inconnues pourrait leur causer. Dans ce dernier cas, d'ailleurs, les lettres seront certainement retenues par la censure.

De gezondheidsdienst

Voor de terugtrekking van het Belgisch leger in 1914 worden in allerijl Belgische ambulancediensten en hospitalen opgericht in het Franse Calais. Een eerste militair hospitaal op niet bezet Belgisch grondgebied wordt in december 1914 op initiatief van professor Depage en met de hulp van het Rode Kruis opgericht in het 'hôtel de l'Océan' in De Panne. Vanaf het begin geniet het de steun van koningin Elisabeth. Dit eerste hospitaal is een referentiecentrum voor dokters die er de laatste ontwikkelingen komen bestuderen. Tegelijk is het een onderzoekslaboratorium op het vlak van chirurgie, radiologie (dankzij de aanwezigheid van Marie Curie), bacteriologie, biochemie, pathologische anatomie, farmacie, neurologie, oogheelkunde, stomatologie, urologie, venerologie, kinesitherapie, orthopedie en revalidatietechnieken. Die laatste sectie wordt versterkt met een atelier waar prothesen worden vervaardigd. Een tweede Belgisch militair hospitaal wordt in februari 1915 opgericht in Hoogstade en een derde, gespecialiseerd in chirurgie, in april 1915 in Adinkerke (Cabourg). Het belangrijkste probleem blijft de evacuatie van de slachtoffers aan het front. In de loopgraaf zelf tracht de bataljonsdokter met zijn verplegers-brancardiers zo vlug mogelijk het grootste gevaar te keren door de bloeding te stoppen, een verband te leggen of gebroken ledematen te spalken. Indien de verwonding het toelaat, zal de patiënt zich op eigen kracht uit de gangen terugtrekken. Indien hij hier niet meer toe in staat is, gebeurt dat op een draagberrie. In de regimentspost staat hulp klaar. Gedurende maanden blijft dit een klein onderkomen dat wat minder is beschadigd dan de andere. Later wordt het opgetrokken van stevig beton of komt er een cilindervormige schuilplaats van platen waarop het rode kruis van Genève is aangebracht. Daar wordt de patiënt met meer aandacht onderzocht. Vervolgens wordt de gewonde op zijn draagberrie in een ziekenwagen gehesen die voor de post klaarstaat en hem naar een veldhospitaal rijdt. Om deze, voor sommige gewonden vaak dodelijke, transporten te vermijden worden in 1916

voortgeschoven chirurgische posten ingericht in de buurt van de frontlijnes. Zo kan men de zwaarst gewonden ter plaatse reeds opereren. Eén bevindt zich te Nieuwpoort in de verduisterde kelder van een café, een andere te Sint-Jans ter Biezen, een derde te Oudekapelle en een laatste te Abele. Met de laatste snufjes, geleid door getalenteerde chirurgen en door een zeldzame toewijding weten zij vele levens te redden. Verdere behandeling en herstel krijgen de gewonden dan in hospitalen in Frankrijk (Calais, St Jean-Cap-Ferrat, Bretagne, ...).

De soldaten lopen niet enkel verwondingen, maar ook allerlei ziektes op. In het Belgische leger sterft er voor elke twee gesneuvelde soldaten één aan de gevolgen van ziekte, terwijl dat aantal bij de Britten en de Fransen zes tegenover één bedraagt. De loopgraven vormen een microkosmos waar tal van ziektes welig tieren. De infecties die de soldaten oplopen zijn niet alleen te wijten aan verwondingen, maar ook aan een gebrek aan hygiëne en comfort, ongedierte, de weersomstandigheden, vermoeidheid, slapeloosheid en angst. De voeten van de soldaten hebben het misschien wel het zwaarst te verduren. Tijdens het marcheren gebeurt het vaak dat manschappen die niet meer kunnen volgen de gelederen verlaten om hun schoenen uit te trekken.

De dood

Vaak naamloze kruisen tekenen het landschap en de overlevenden leggen er bloemen op. Mannen worden begraven onder de loopgraven of onder de borstwering. Gewoonlijk probeerde men de doden te groeperen. Zo ontstonden talloze kleine kerkhoven in de onmiddellijke nabijheid van de hulpposten. Met de tijd legde men grote militaire kerkhoven aan. *Het Comité van Heldenhulde* plaatst op de graven van Vlaamse soldaten typische zerkjes met de leuze "Alles voor Vlaanderen- Vlaanderen voor Kristus".

De Koning

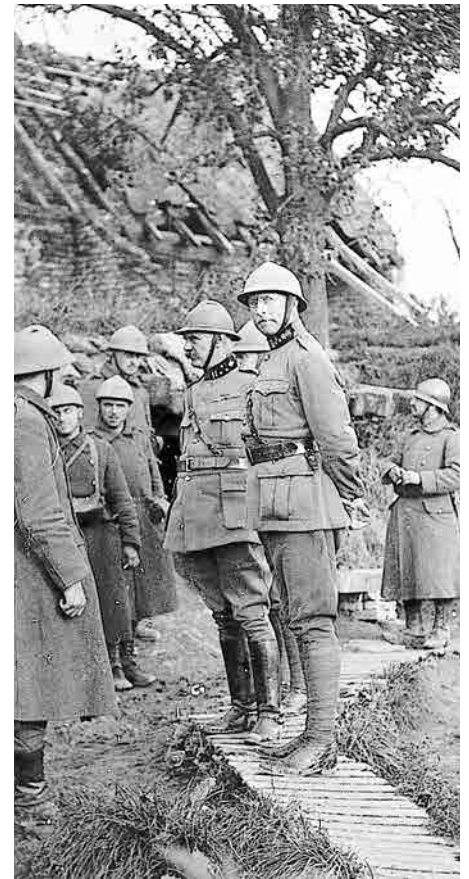
Een spilfiguur in de geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog is die van Koning Albert I. Van bij het uitbreken van de oorlog zal de vorst zijn functie als bevelhebber van het Belgische leger daadwerkelijk vervullen. Omdat hij de neutraliteit van ons land wil vrijwaren, weigert koning Albert de Belgische troepen in een van de geallieerde legers te laten opnemen. Volgens hem moet België de wapens enkel opnemen om de eigen onafhankelijkheid te heroveren en de integriteit van zijn grondgebied te herstellen. Hij voelt zich dan ook niet verbonden met de geallieerden, die in zijn ogen onze neutraliteit mee moeten verdedigen, en doet er alles aan om de Belgische soldaten te sparen door ze enkel in te zetten voor operaties die het land moeten ontzetten. Daarbij zwicht hij niet onder de druk van de geallieerden en van de Belgische regering, die hem beide aansporen om deel te nemen aan de bloederige massaoffensieven die de geallieerden zonder veel resultaat blijven voeren. Om exact dezelfde redenen waakt hij erover dat het Belgische leger klein blijft, waardoor het niet kan worden ingezet voor andere doeleinden dan de verdediging van het Belgische front. Met zijn gezin zal hij de ganse tijd op Belgische bodem, meer bepaald in de Panne, verblijven, van waaruit hij regelmatig de loopgraven bezoekt en een praatje maakt met de officieren en soldaten aan het front.

Hoofddoel van de koning, die het niet eens is met de geallieerden die Duitsland op de knieën willen dwingen, noch met de Belgische regering, die van de oorlog gebruik wil maken om gebied "terug te winnen", is het Belgische grondgebied ontzetten. Met dat oogmerk start hij, door zijn familiebanden aan te wenden, aparte vredesonder-handelingen op, die echter zonder gevolg zullen blijven.

Door te weigeren zijn soldaten te laten deelnemen aan de grote massaoffensieven en geen enkele eenheid ter beschikking te stellen van de buitenlandse legers, heeft de koning vele levens gered. In verhouding leed België dan ook zeven maal minder verliezen dan de geallieerden.

Zijn voortdurende aanwezigheid aan het front, de aandacht die hij aan zijn soldaten besteedde en de inspanningen die hij leverde om hun levens te sparen bezorgen Albert reeds tijdens de oorlog het nodige aanzien en leverden hem de bijnaam "Koning-ridder" op.

Het feit dat koningin Elisabeth voortdurende aan zijn zijde bleef en zich inzette voor gewonden en vluchtelingen gaven het positieve imago van de Belgische monarchie eveneens een duwtje in de rug.

De Belgische burgerbevolking tijdens de Eerste Wereldoorlog

Vluchtelingen en ballingen

De Duitse opmars gaat gepaard met slachtpartijen (ongeveer 5.000 burgerslachtoffers), bombardementen, plunderingen en brandhaarden (de universiteitsbibliotheek van Leuven maar ook veel huizen). In een land waar

de postbedeling is lamgelegd en er niet langer kranten verschijnen, worden de naderende Duitsers voorafgegaan door de meest uiteenlopende geruchten die, al dan niet gebaseerd op de waarheid, steevast worden aangedikt, wat een groot deel van de bevolking op de vlucht jaagt. De wegen richting grens, naar de stranden en de havens van Antwerpen en Oostende worden letterlijk overstelpt door een stroom vluchtende mensen. Zelfs de kleinste scheepjes vertrekken overladen met mannen, vrouwen, kinderen en dieren. De exodus verenigt soldaten en burgers in één grote chaos van wagens en stootkarren, beladen met stapels matrassen, potten, pannen en nog meer zowel onmisbaar als lachwekkend ogende bezittingen. Tussen september en december 1914 vluchten ongeveer 1,5 miljoen Belgen, met andere woorden één vijfde van de bevolking, naar Frankrijk, Engeland en Nederland. Na de val van Antwerpen, in oktober 1914, steken bovendien 35.000 Belgische soldaten, die aan de Duitsers willen ontkomen, de grens over naar Nederland waar ze vier jaar achter de muren van interneringskampen zullen doorbrengen, vermits de Nederlandse neutraliteit het land ervan weerhoudt om de soldaten terug naar het front te sturen.

In Frankrijk, Engeland en Nederland worden er, dankzij de hulp van de lokale bevolking en het Belgische consulaat hulpcomités opgericht die de onderdanen van het arme maar moedige België een onderkomen bezorgen. De kwaliteit van het onthaal varieert echter naargelang de sociale klasse waartoe de vluchtelingen behoren: terwijl welgestelde burgers zich de bevoorrechte gasten in rijke

privé-woningen mogen noemen, eindigen arbeiders en hun families in gemeenschappelijke slaapzalen of in kampen met houten barakken. Weldra zal een groot aantal vluchtelingen echter gevolg geven aan de oproep van de Duitsers, die hun veiligheid garanderen, en naar huis terugkeren, hetzij om hun grond te vrijwaren, hetzij om hun eigendommen te beschermen. Ongeveer 600.000 Belgische vluchtelingen (325.000 in Frankrijk, 160.000 in Engeland en 100.000 in Nederland) zullen de volledige vier jaar nochtans in ballingschap doorbrengen. Naarmate de oorlog aansleept gaat de bevolking in de landen die hen onderdak hebben geboden steeds vijandiger staan tegenover de vreemdelingen die geld noch werk hebben en dus noodgedwongen van liefdadigheid moeten leven. Men verwijt hen zelfs dat ze de rest van Europa in een oorlog hebben meegesleurd. Ook de Belgen die hun land niet hebben verlaten en die het zwaar te verduren hebben tijdens de bezetting, beschouwen de vluchtelingen als lafaards, aan

wie ze na de oorlog de Orde van de Haas uitreiken. Nochtans zijn er onder de vluchtelingen ook geschoolde arbeidskrachten die omwille van hun vakkennis zeer gegeerd zijn. Onder het voorwendsel de Nederlanders te ontlasten, laat Engeland daarom Belgische arbeiders overkomen die er in fabrieken worden tewerkgesteld, wat de nodige botsingen met de Engelse arbeiders tot gevolg heeft. Wanneer Duitsland in oktober 1918 de eerste nederlagen begint te leiden, willen de meeste vluchtelingen terug naar huis. De moeilijke communicatie en bevoorradingsproblemen dwingen de Belgische overheden er echter toe om elke terugkeer aan een voorafgaande toestemming onderhevig te maken. Hierdoor keert een aantal vluchtelingen pas in de lente van 1919 naar België terug. De laatste maanden in ballingschap wegen het zwaarst: het einde van de oorlog heeft de hulpverlening doen stilvallen, de fabrieken die enkel oorlogsmaterieel produceerden zijn gestopt met draaien en door de demobilisatie doen nu ook de soldaten hun herintrede op de arbeidsmarkt. Eenmaal terug thuis krijgen de vluchtelingen bovendien af te rekenen met de vijandigheid van een deel van hun landgenoten en het feit dat hun huis, stad of dorp al dan niet volledig zijn verwoest (wat bijvoorbeeld het geval is voor Ieper).

In de zaal Eerste Wereldoorlog is een exemplaar tentoongesteld van de beruchte Hazenorde, samen met de bijhorende oorkonde. Dit ereteken werd in 1832 ingesteld op privé-initiatief om de spot te drijven met de Antwerpenaars die tijdens de Franse bombardementen hun stad waren ontolucht. In oktober 1914 zijn er bij de beschieting van Antwerpen echter opnieuw veel inwoners die het hazenpad kiezen. Daarom wordt de orde, die als een eenmalig initiatief was bedoeld, opnieuw in het leven geroepen. Op de voorzijde staat een vluchtende haas met een paraplu in zijn bek, op de achtergrond een grenspaal. Op de keerzijde staat de Franse tekst: "Moge God de angsthazen beschermen". In 1940 wordt de hazenorde een derde en laatste keer uitgereikt, dit keer op nationaal niveau. Ze hekelt dan de lafheid van de militairen en burgerlijke hoogwaardigheidsbekleders die hun post na de Duitse inval al te haastig hebben verlaten.

De burgerbevolking in de frontstreek

Een aantal bewoners hebben hun boerderijen niet verlaten omdat ze hun dieren, grond en eigendommen niet wilden achterlaten. Ze proberen zo goed en zo kwaad als dat kan een normaal leven te leiden, hun land te bewerken en hun dieren te verzorgen. Soms moeten ze, vaak tegen hun zin, soldaten bij zich laten inkwartieren. Vrouwen die hun huis in de frontstreek niet hebben verlaten organiseren vaak kantines waar ze de soldaten sigaretten, zoetigheden en soms zelfs groenten verkopen.

De douairière van Favarge, bijgenaamd mevrouw Tack, geboren in 1836, was één van die vrouwen die in de frontstreek leefden. Op haar ezeltje bracht ze de soldaten regelmatig een bezoek. Doordat ze de streek zo goed kende, kon ze hen soms concreet hulp bieden. Het museum bezit een portret van haar van de hand van F. Allard l'Olivier.

De burgerbevolking in bezet België

In november 1914 komt er een einde aan de bewegingsoorlog. Het overgrote deel van ons grondgebied is nu in Duitse handen. Gans België (met uitzondering van de frontstreek die rechtstreeks door het

leger wordt gecontroleerd) wordt bestuurd door een burgerlijke administratie met aan het hoofd een Duitse gouverneur-generaal. Hij voert een politiek waarbij België economisch, militair en wat betreft buitenlandse zaken onder Duitse voogdij wordt geplaatst. De ganse economie raakt ontwricht. De Duitsers heffen belastingen om hun bezettingsleger te onderhouden. De fabrieken beschikken niet langer over primaire grondstoffen, noch over afzetmarkten. Wanneer de oorlog op zijn einde loopt worden ze bovendien ontmanteld en worden de machines overgebracht naar Duitsland.

Dankzij de hulp van de *Commission for Relief* (een Amerikaanse organisatie die fondsen werft in geallieerde en neutrale landen) kan echte hongersnood worden vermeden. Deze liefdadigheidsinstelling voert levensmiddelen en primaire grondstoffen aan waardoor de bevolking die volledig in de greep is van de nietsontziende economische blokkade van de Engelsen kan overleven. Volkskeukens, organisaties voor sociale hulpverlening (het Nationaal Comité voor Hulp en Voedsel) en hospitalen bieden de mensen hulp. De zwarte markt vormt echter een parallel circuit waar de prijzen pijlsnel de hoogte in gaan. Die moeilijke levensomstandigheden worden nog eens verergerd door opeisingen (van matrassen, duiven, leder,...), de deportatie van arbeiders, de beperkingen op het gebied van circulatie, de repressie die leidt tot de terdoodveroordeling van verzetslieden en het gebrek aan nieuws van de frontsoldaten. Pas in oktober 1918 zal België na de aftocht van de Duitsers stukje bij beetje haar vrijheid herwinnen.

De wapenstilstand

“We zullen in vrede leven, als die schurken eenmaal gestraft zijn. En dan zal het voor altijd gedaan zijn, er zal geen oorlog meer komen, nooit meer! Wanneer de vrede eenmaal hersteld is, zal niemand in deze wereld het ooit nog in zijn hoofd halen om aan oorlog te denken. (...) Het zal een goede les zijn geweest voor latere generaties... (...) Wat een uitzinnige massa, zoveel lachende ogen en lachende monden! De vreugde staat op alle gezichten geschreven, vooral op die van de vrouwen, maar ook op die van de soldaten.”

(PASQUIER, A., *Carnets de campagne. 1914-1918*. Brussel 1939, p.326, 11.11.1918).

BIBLIOGRAFIE OORLOGSVERHALEN

- ARTHUR, Max, *Vergeten stemmen uit de Grote Oorlog*, Amsterdam, Mets & Schilt, 2004
- Belgische Militaire Geschiedenis aan de hand van documenten, (1830-1990)* KMS, 1993
- BONHOME, Firmin, *Mes souvenirs de la Guerre 1914-1918: j'étais volontaire à 17 ans...*, Aywaille, Petitpas, 1982
- CORDEMANS, M., *Uit soldatenpennen*, London, De Stem uit België, 1917
- DEAUVILLE, Max, *La boue des Flandres*, Bruxelles, 1922
- DE COCK, Jozef, *Ons leven: bladzijden uit het dagboek van een schacht*, Brussel, Staandaard-Bibliotheek, 1921
- DELMER, Alexandre, *1917-1918: carnets de guerre d'Alexandre Delmer*, Bruxelles, 1986
- DEVLIEGHER, Luc, *Oorlogsdagboek uit de streek tussen IJzer en Leie*, Brugge, Genootschap voor Geschiedenis, 1972
- DE WILDE, *De Liège à l'Yser. Mon journal de campagne*, Paris, 1918
- Die van 1916-1918./ Ceux de 1916-1918*, Bruxelles 1933
- DRÈVE, J., *Le troupeau*, Bruxelles, 1921.
- DUMOULIN, Koenraad, VANSTEENKISTE, Steven, VERDOODT, Jan, *Getuigen van de Grote Oorlog: getuigenissen uit de frontstreek, Koksijde*, De Klaproos, 2001
- DURNEZ, G., *Een bloem in het geweer. Beelden uit de Eerste Wereldoorlog in Vlaanderen*, Hasselt 1965
- FRAITURE, Joseph, *Instituteur brancardier, 14-18*, s.d.
- GORREMANS, L., *Mosaïque de guerre. 1914-1918*, Anvers, s.d.
- Journal de guerre: lettres de soldats en campagne*, Illustrations, août 1916-juillet 1918
- LENTZ, R., *Mon Journal. Notes du Front. 1er août 1914-14 novembre 1917*, MRA, 1993
- LEYSEN, John, *Eenige bladzijden uit het dagboek van een Belgischen brancardier*, Brecht, Braeckmans, 1930
- LOOTENS, F., *Soldatenleven*, Gand, s.d.
- NAERT, U., *Vier jaar loopgrachten of het oorlogsverhaal 1914-1918 van Charles Vermeersch*, (1980).
- NEURAY, Octave, *Lettres du temps de guerre, Belgique militaire*, 1938
- PASQUIER, A., *Carnets de campagne. 1914-1918*, Bruxelles 1939.
- Quelques lettres de nos petits soldats pendant la guerre 1914-1918*, Gand, Hoste
- SCHALTIN, Henri, *Oorlogsgedenkennis 1914-1918 van Henri Schaltin*, Muizen, Walter Schaltin, 1990
- SEVENS, Kdt C., *Tien van den IJzer*, Courtrai 1930
- SNOECK, R., *Dans la boue de l'Yser*, Gand, 1918
- TASNIER, M et L., *Récits de guerre*, Bruxelles, Dewit, 1920
- TASNIER, M et L., *Nouveaux récits de guerre*, Bruxelles, Dewit, 1920
- TASNIER, Louis, *Notes d'un combattant de la campagne 1914-1918*, Bruxelles, Vanderlinden, 1928
- VAN VALLEGHEM, A., *De oorlog te Dickenbusch en omstreken: 1914-1918*, Brugge, Geldhof, 1967
- VOLS, Jos, *Zo was mijn oorlog: uit het dagboek van een brancardier*, s.d.

Dossier voor de leerling

Bij het uitbreken van de oorlog zijn de Belgische soldaten nog steeds gekleed in 19e eeuwse uniformen. Je ziet er een aantal op de gravures hieronder.

Beschrijf hoe ze eruit zien en vergelijk ze met de nieuwe uniformen die worden ingevoerd in 1915. Wat zijn de belangrijkste verschillen?

Dossier voor de leerling

A. Bocklandt, *Mijne Oorlogsherinneringen*
"Tijdens onze rustperiode te Adinkerke ook, werd de oude uniform van vreedstijd gelijdelijk vervangen door allerhande fantaisiekleedij. De shako, sedert den IJzerslag verdwenen, en de politiemuts, van Duitse herkomst, werden geweerd en vervangen door een sierlijk en warm deksel - er waren immers oorlappen aan gehecht - de "cappa" gelijkend. Dit was het overgangstijdperk naar "l'uniforme khaki" dat van af 1916 door gansch het Leger - ter uitzondering van de gendarmerie - werd gedragen."

Kenmerken van de 19e eeuwse uniformen:

Belangrijkste verschillen met de nieuwe uniformen:

Dossier voor de leerling

Het Duitse leger is veel sterker dan het Belgische en al gauw hebben de Duitsers bijna heel België veroverd. In november 1914 trekken de Belgische soldaten zich terug achter de rivier de IJzer. In een laatste poging om de Duitsers tegen te houden laten ze het enige stukje België dat nog niet is veroverd onder water lopen. En het lukt! De overstroming houdt de Duitsers tegen! Dit is het begin van de loopgravenoorlog.

A. Bocklandt, Mijne Oorlogsherinneringen
"Vóór den spoorweg strekte zich immer een onmetelijke watervlakte uit, met op den achtergrond halfstuk geschoten op uitgebrande hoevenwanden met den ouden naam van weleer: Groot- en Klein Moordhuis, Wolvennest, of met nieuwere benamingen als die van " Ferme 600 ". Langs smalle houten padjes " passerelles " genaamd, over de overstromingen geworpen en ten prijze van vele menschenlevens bij nachte opgetimmerd, bereikten men langs allerlei bochten en krinkels (want de passerelle in rechte lijn werd al dagelijks vernield) die vooruitgeschoven posten, die de eerste lijn was en waarrond een net van loopgraven en verschansingen was gevlochten. Slechts bij nacht ook kon de " relève " of aflossing der troepen zonder te veel verliezen plaats hebben. (...) Vóór ons, oostwaarts, lagen de velden braak, een woestenijs gelijk, waar de gedeeltelijk stuk geschoten toren van Mannekesvere - een Duitsch observatiepost - als een beenderig geraamte boven uitstak; in die richting duidde hier en daar een kleine heuvel, de ligging van de Duitse troepen aan."

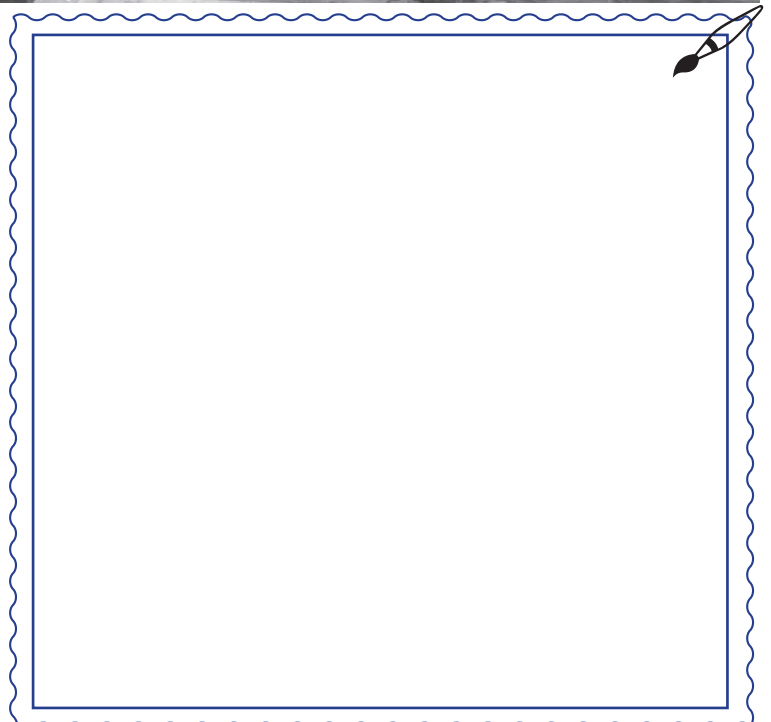
Dossier voor de leerling

A. Bocklandt, Mijne Oorlogsherinneringen

Den 16den December trokken wij naar de 1ste lijn en kwamen, onbewust van het gevaar, langs den "Boyaux de la mort", behouden in de loopgrachten aan. Een klein houten abri, onder de wortels van een afgeschoten boom uitgegraven, en waarin men nauwelijks overeind kon zitten diende mij tot schuilplaats voor den vierdaagschen wachtdienst. Bij hevige beschieting vluchten wij in de aanpalende abri van het Bataljonshoofd, een sterke in gewapend beton geconstrueerde onderstand, door langdurigen nachtarbeid en wie weet ten koste van hoeveel menschenlevens, door schrapnell en houwitzet weggemaaid, opgericht. "

Teken een loopgracht met behulp van de foto's en de getuigenissen van de soldaten.

Dossier voor de leerling

Het leven van de frontsoldaat aan het front is ingedeeld volgens een strikt schema. Hij brengt telkens drie tot vier dagen door op een andere plek, hetzij in eerste linie, met andere woorden het dichtst bij de vijand, hetzij in tweede linie, waar hij karweien uitvoert en stand-by is voor wanneer er in eerste linie een aanval uitbreekt, hetzij op rust. In dat laatste geval wordt hij ingekwartierd in een boerderij of in een stad of dorp achter het front.

A. Bocklandt, soldaat van het 8ste linie, heeft ons een dik schrift met handgeschreven nota's nagelaten. Lees de volgende tekst.

Na de compagnies afgelost, verwoerden wij het concentratiepunt, 'le point de ralliement' buiten Nieuwpoort, op den weg naar Oostduinkerke. Een te leutsomige marsch van 3 uur, over Coxyde, naar de Panne waar we den 26 December te 9 uur aankwamen en dicht bij de Veurnese steenweg, in een cinemazaal kantonnerden. In het nabijstaande mooi "Hotel des Arcades" had onze luit^{te} - Col. B.... zijn intrek genomen, en hij bekommerde zich niet meer om ons. Gansch den dag regende het bevel op bevel, naar de Compagnies, op het intrekken van de Panne ingekwartiers.

's Anderdaags, 27 December, bezocht ik Almoeznier M.... van Lt^e Nicolaas afkomstig, later leid ik rond ons kantonnement een stafofficier van het 10^e Linie, den Commandant Dupont, die mij als Universitair met goedheid bejegent. Van hem vernemen ik dat er groot wijzigingen op til zijn en dat morgen ons Regiment opnieuw in drie Bataljons worden hervormd: dit gebeurde op de grote baan van de Panne - Veurne, rechtover het kasteel "des Oliviers" 's morgens van den 28 December. Ik ga terug naar mijn oud Bataljon, het 1ste, dat onder het commando van Kap. Comm. Chiry wordt geplaatst.

Dossier voor de leerling

Als je het handschrift van Bocklandt niet kan ontcijferen, lees dan deze getypte versie.

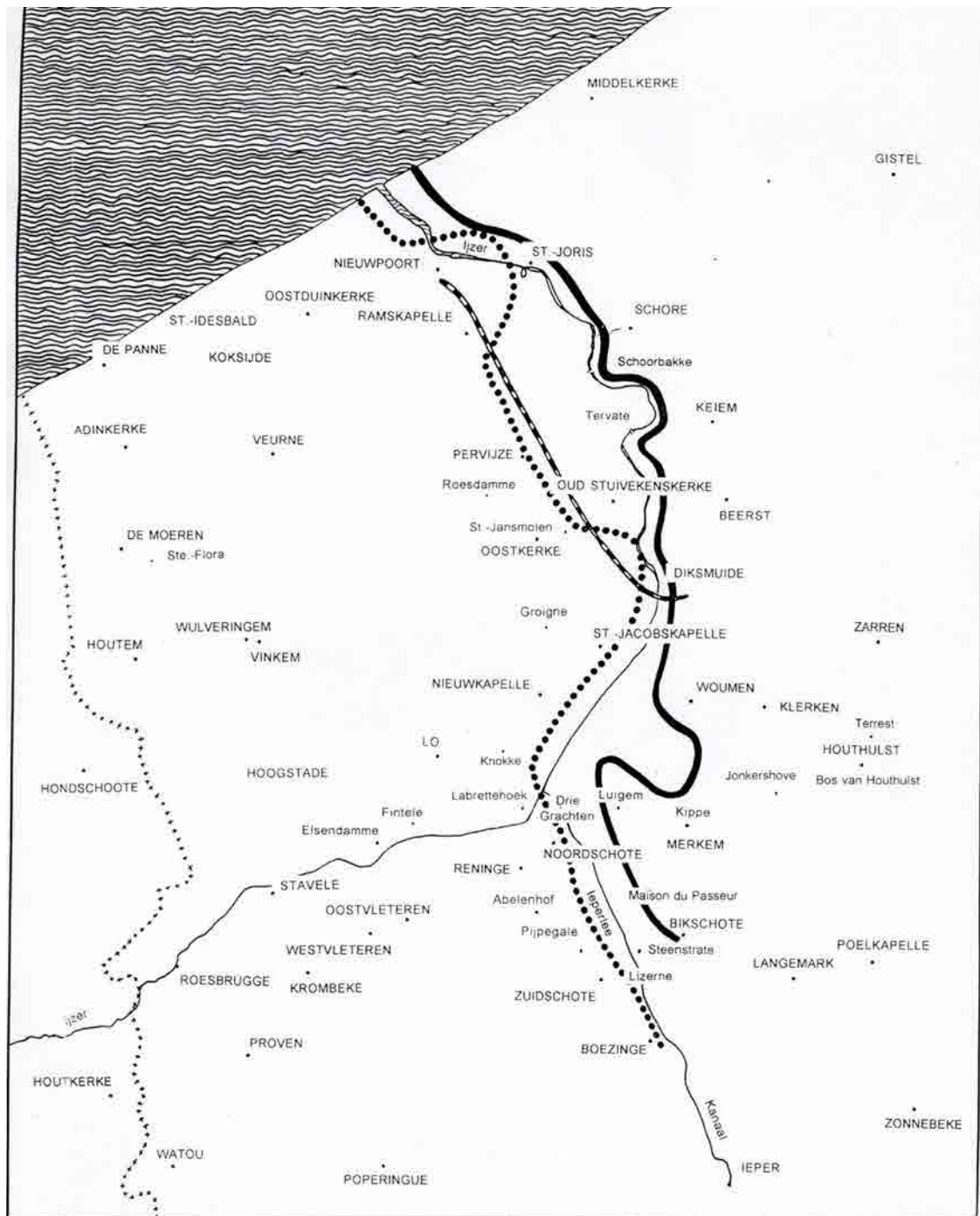
" Eens de compagnies afgelost, verwoegden wij het concentratiepunt, "le point de ralliement" buiten Nieupoort, op den weg naar Oostduinkerke. Een eentonige marsch van 3 uur, over Coxyde, naar de Panne waar we den 26 December (1915) te 9 uur aankwamen en dicht bij de Veurnesche steenweg in een cinemazaal kantonneerden. In het nabijstaande mooie "Hotel des Arcades" had onze lieut-col. B... zijn vertrek genomen, en hij bekommerde zich niet meer om ons. Gansch den dag regende het bevel op bevel, naar de Compagnies, op het uiteinde van de Panne ingekwartierd.

's Anderdaags, 27 December, bezoek ik Almoezenier M... van St Nicolaas afkomstig; later leid ik rond ons kantonnement een stafofficier van het 10e Linie, den Commandant Dupont, die mij als universitair met goedheid bejegent. Van hem verneem ik dat er groote wijzigingen op til zijn en dat morgens ons Regiment opnieuw in drie Bataljons worden hervormd: dit gebeurde op de groote baan van de Panne-Veurne, rechtover het kasteel "des Oliviers" s' morgens van den 28 December. Ik ga terug naar mijn oud Bataljon, het 1ste dat onder het commando van Kap. Comm Thiry wordt geplaatst. "

Dossier voor de leerling

Duidt op de kaart het parcours aan dat Bocklandt en zijn kameraden hebben afgelegd. Waarover heeft hij het nog meer in de tekst die je net gelezen hebt?

- Frontière - Grens
- ==== Chemin de fer - Spoorweg
- ..... Armée belge - 1e Ligne   Belgische 1ste linie
- ===== Armée allemande - 1e Ligne   Duitse 1ste linie

Dossier voor de leerling

In loopgraven wonen is niet makkelijk en de soldaten hebben het dan ook zwaar. Bekijk de foto's en lees de teksten: met wat voor problemen krijgen ze zoal te maken?

A. Bocklandt, Mijne Oorlogsherinneringen

"In al de onderstanden der 1ste lijn krioelde het van de ratten en 's nachts vooral waren wij verplicht, onze mondbehoefden voor den vraatzucht dier knaagdieren te redden door het brood aan den bovenrand van het abri door middel van een touwtje te vestigen. En 's morgens mocht men van kans spreken zoo de afschuwelijke ratten de touw niet hadden doorgeknaagd en vervolgens het brood hadden weggesleept."

F. Lootens, Soldatenleven, p.125

"Daar zijn de mannen van goeden wil. Juist zijn de twee ketels, een met soep, de andere met aardappelen, in een doorgang der rugleuning geplaatst en is men gereed de uitdeeling te beginnen, als het suizen van een obus ons verwittigt, dat hij voor onze onmiddellijke nabijheid bestemt is. Een geweldige ontploffing. De ketels met soep en patatten de hoogte in. Wat erger is twee dooden en drie gekwetsten."

Dossier voor de leerling

L. Comhaire, Oorlogsbelevissen

"Het dagelijks rantsoen bestond uit 250gr. brood, twee klontjes suiker, vers of opgelegd vlees, soep en koffie. Het vlees werd ook vervangen door bijvoorbeeld: opgelegde visjes, gedroogde haring en zomeer, doch jammer genoeg, kreeg de soldaat weken lang hetzelfde, zodat hij er genoeg aan had. De opgelegde visjes met tomatenpurée: de eerste dagen gingen zij smakelijk naar binnen, na enkele dagen werden zij niet meer gegeerd. De soldaten gaven ze weg aan de burgerij, die er ook weldra genoeg aan had. Dan werden de blikken weggeworpen. (...) De kaas: het was jarenoude chesterkaas, door de ouderdom gebarsten en onmogelijk er een stuk af te snijden, met de bajonet moest de bol van 5 tot 10 kg wegende, gekloven worden. De kaas ook vond ten laatste de weg bij de afval.

A. Bocklandt, Mijne Oorlogsherinneringen
Bray-Dunes, 9-24/03.1915

"De drie rustweken verliepen hier kalm en in de vrolijkste stemming: de eerste dagen hadden de manschappen het druk al het afschuwelijke Nieuypoortsche "vermine" - luizen, kakkerlakken en andere diergelijken - af te schudden, want men was er letterlijk van vergeven. Ik had ook mijn deel parasieten en kostgangers meegebracht en toen ik mijn klederen uitschudde, vielen ze met twintig, dertig tegelijke ten gronde."

Brief van Flor Fierens aan zijn broer August, 19 Mei 1915

"Ik was daar een goede uur toen ineens een schrapnell afkwam, een schrapnell-percutant, twee honderd meters voor ons, en kort daarna eene tweede. Dan een koppel wat dichterbij, dan een tiental meters voor mij (...). Mijn parochianen hebben schoon gewerkt, als er ne fluitter afkwam, alleman plat op den buik en alzoo zijn wij allen ontsnapt aan schar of stoot."

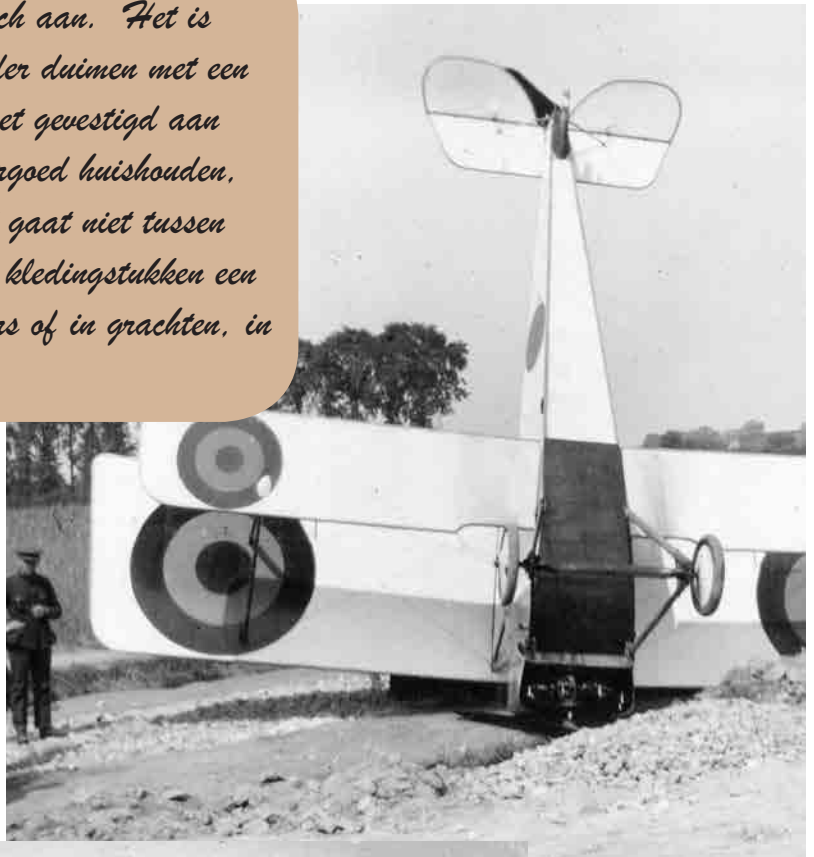
Dossier voor de leerling

L. Comhaire, Oorlogsbelevissen

"Geen enkel kledingstuk of de luis meldt er zich aan. Het is niet voldoende dat ongedierte tussen de nagels der duimen met een korte "knak" te doden, neen, alle aandacht moet gevestigd aan de eitjes die tussen de naden van hemd en ondergoed huishouden, die moeten onschadelijk gemaakt worden en dat gaat niet tussen de nagels der vingers. (...) Zo ziet men soms kledingstukken een paar dagen in het water liggen, 't zij in emmers of in grachten, in gedachte het ongedierte te verdrinken."

L. Comhaire, Oorlogsbelevissen

"Van gasmaskers kon evenwel niet gesproken worden, het waren slechts enige lappen gaas waartussen een zeker produkt tot zuivering van de lucht. Het masker bedekte de mond en de neus en werd vastgebonden met twee linten achter het hoofd. Een afzonderlijke caoutchouc bril met micaglazen, diende tot bescherming der ogen."

Dossier voor de leerling

Cordemans, M., Uit soldatenpennen, London, De Stem uit België, 1917, p. 189

"Honden zijn ook de lievelingen der soldaten. Geen "compagnie" of ze heeft haren hond. Schoon of lelijk, 't komt er niet op aan. Hij volgt overal: in 't kantonnement, op het werk, in de loopgrachten. Verloren honden, gekregen honden, "gerequisitioneerde" honden, ze zijn allen even gaarne gezien en krijgen al even schoone namen: poilu, tranchette, major, ture, enz., enz. Hun leven is 't zelfde als 't hondenleven in vreedestijd, met dit verschil: dat sommige oorlogsgewoonten in hun bestaan zijn binnengedrongen. Zo ken ik er een die, bij 't ontploffen van schrapnells lijk een doodeenvoudige jas* in den abri binnenloopt, om beschut te zijn tegen alle mogelijke ongevallen."

*jas = soldaat

Vaak maken de soldaten mascottes van de katten, honden of kanaries die het leven in de loopgraven met hen delen. Maar honden hielden de soldaten niet alleen maar gezelschap. Welke van deze beweringen zijn juist?

Honden slegen machinegeweren voort.	JUIST	FOUT
Honden sporen gewonden op op het slagveld.	JUIST	FOUT
De soldaten eten hondenvlees in blik.	JUIST	FOUT
Honden slegen telefoonkabels voort.	JUIST	FOUT
Honden jagen de ratten weg.	JUIST	FOUT
Honden bezorgen berichten.	JUIST	FOUT

Dossier voor de leerling

Tijdens de gevechten of als er een bom in hun loopgraaf valt, raken er soldaten gewond. Ze worden dan zo snel mogelijk naar een hulppost gebracht waar ze zo goed mogelijk verzorgd worden.

Deze foto's tonen welke weg de gewonde soldaten afleggen. Zet ze in de juiste volgorde.

De juiste volgorde is:

Dossier voor de leerling

Er zijn ook soldaten die zwaar gewond raken. Wat mankeert ze zoal? Kijk goed naar deze foto's en lees de tekst van soldaat Comhaire.

L.
Comhaire,
Oorlogsbelevissen

"In de omgeving bevinden zich nog graven van gesneuvelde soldaten, Fransen en Belgen, bekenden en onbekenden. De graven, zij worden steeds onderhouden door manschappen, die de secteur bezetten. Luxegraven zijn er niet te vinden, de plaatsen zijn afgeborduurd met graszoden, stenen, ledige conserve dozen of iets dergelijks. Een houten kapstok uit de ene of andere kleerkast doet dienst als kruis, heilige beeldjes, uit stukgeschoten huizen zijn als versiering op de rustplaatsen geplaatst, dit alles als herdenking aan gesneuvelde makers."

Dossier voor de leerling

De soldaten krijgen graag nieuws van het thuisfront. Helaas is het grootste deel van België in Duitse handen, waardoor het is afgesneden van de rest van de wereld. Daarom hebben de soldaten het moeilijk om contact te onderhouden met hun families. François August Fierens wordt geboren te Antwerpen in 1881. Al van bij het begin van de oorlog wordt hij benoemd tot dokter van het 8ste linie. Zijn slechte gezondheid brengen hem naar het achterland, naar de ambulancedienst van Calais en daarna naar verschillende opleidingscentra in het noorden van Frankrijk. Zijn broer is aalmoezenier Flor Fierens. Hij wordt geboren te Antwerpen in 1885. Voor de duur van de oorlog is hij adjunct aalmoezenier bij verschillende regimenten zware artillerie.

29.
Vrijdag, 15. 11. 16
My dearest little girl,
Keel nieuws heb ik. Ik niet te vertellen: ik zit nog tot morgen vanmiddag in de post de kennis van 2de lijn; en dan ga ik weer voor acht dagen naar onze hoere. Onze dienst is aldus geregeld: de eerste twee tranchee-dagen ga ik in den post van 1de lijn en komt terughofs; de twee laatste tranchee-dagen ga ik terughofs in 1de lijn en ik kom hier. Elk op zijn beurt, dertis maar recht: vooraf, alhoewel ik honderdmaal liever in 1de lijn ben: daar hebbe wij eivan. striken gebestorenden, geblijdeerden post, van 2de lijn: 6 1/2 mijl lang; juist hoog geriep om hun ien recht. De tranchee als men, vooral ik, niet al te groot is. Ik heb recht op 1 day, blijft nog een paar vingerbreeden van het veld. Wij hebben daar een goed vuur; en geëlschap van ebeer: want de aalmoezenier blijft daar de 4 tranchee-dagen. Er is daar ook veel passage; en gedurig heeft men in besold van officieren; die er een of twee komen en blijven. Er is ook de dag 1 met voorbij. Tegen den avond kintu wij met wat samen, lezen en schrijven en

Dossier voor de leerling

Afschrift van de brief van August Fierens aan zijn broer Flor.

Vrijdag 15 X 1916

My dearest little pal,

Veel nieuws heb ik U niet te vertellen: ik zit nog tot morgen namiddag in den poste de secours van de 2de lijn en dan gaan we weer voor acht dagen naar onze hoeve. Onze dienst is aldus geregeld: de eerste twee tranchée-dagen ga ik in den post van de 1e lijn en komt Kerhoffs; de twee laatste tranchée-dagen gaat Kerhoffs in 1e lijn en ik kom hier. Elk op zijn beurt, dat is maar rechtvaardig, alhoewel ik honderdmaal liever in 1e lijn ben: daar hebben wij eenen sterken gebetonneerden, geblindeerden post, van 2 1/2m breed, 6-7m lang, juist hoog genoeg om kunnen recht te staan als men, zooals ik, niet al te groot is."

Beeld je in dat je zelf aan het front zit en schrijf een brief aan een vriend of iemand uit je familie. Vertel hem of haar in welke omstandigheden je leeft, wat je graag toegestuurd zou krijgen etc... Maar opgepast, je brief wordt nagekeken door de militaire censuur. Je mag niet verwijzen naar de plek waar je je bevindt, anders worden die zinnen zwart gemaakt!

Dossier voor de leerling

Albert I staat aan het hoofd van het leger.
Wat vindt soldaat Cordemans van de koning?

CORDEMANS, M., *Uit soldatenpennen*,
London, De Stem uit België, 1917, bl.73

*"'t Is werkelijkheid: daar komt de Koning aan.
"Ça va bien révérend?" Een handdruk, een groet
alhier, een woordje daar, en zoo gaat de Koning
zonder vare of vrees langs de tranchée door."*

Bekijk de foto:

Waar staat de koning? .....

Wat heeft hij aan? .....

Welke houding neemt hij aan? .....

Er werden veel foto's als deze doorgespeeld aan de pers. Welk beeld geven ze van de koning? .....

Dossier voor de leerling

De Belgische bevolking heeft het zwaar tijdens de oorlog. Bekijk de foto's en lees de getuigenissen om de omstandigheden waarin ze leven te beschrijven.

Een Belgisch vluchtelingenkamp in Nederland

Alfred Ost, Ontreddering, 1917

Er zijn mensen die naar het buitenland vluchten en pas terugkeren wanneer de oorlog weer voorbij is.

Dossier voor de leerling

Ook in de buurt van het front zijn er mensen die niet wegluchten: ze trachten de bombardementen te overleven en komen in contact met soldaten uit landen waar ze vaak nog nooit van gehoord hebben (Afrikanen, Indiërs,...).

DUMOULIN, Koenraad,
VANSTEENKISTE,
Steven, VERDOODT, Jan,
Getuigen van de Grote
Oorlog: getuigenissen uit
de frontstreek, Koksijde,
De Klaproos, 2001, p.16,
getuigenis van Margareta
Santy.

"Moeder waste voor de soldaten. Het was heel vuile was, 't zat vol luizen. Ze legde de gewassen pakjes getekend met een draad apart. Als ze terugkwamen van de tranchee, waren er veel van die pakjes die bleven liggen. Ze waren dood! Het gewassen goed werd dan maar aan andere soldaten gegeven, die het verder konden gebruiken."

Van Wallegem (I), p.116, 30 april 1915

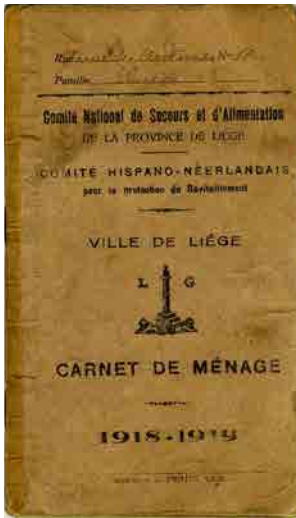
"Sommige boeren bewerken hun land tot op een kilometer der bezette engelse tranchees. Gelukkig dat zij in de leegte te werken en zoo maar moeilijk kunnen gezien worden, anders waren zij in gevaar van ieder oogenblik door eenen kogel neergeveld te worden."

Dossier voor de leerling

Anderen besluiten te blijven en ondergaan de Duitse bezetting, die hen erg zwaar valt. Er is immers te weinig eten, geen werk en geen contact met het buitenland.

Personal-Ausweis N° 9819
 Eenheidsbewijs N° — Certificat d'identité N°

Name: *Loose Paul auguste Emile*
 (falls vorh. Frau od. Witwe: Mätkennamen (geborene))
 (falls gewöhnl. Name od. Nachname (geborene): —) *Paul Loose*

Eigenhändige Unterschrift: *Paul Loose*

Staatsangehörigkeit: *belg*

Geboren am: *19. September 1889* **Geburtsort:** *Liège*

Baum: *1,75 m* **Größe:** *1 Meter 75 Centimeter*

Wohnort: *Liège* **Strasse, N°:** *14*

Wohnortsgemeinde: *Liège* **Adresse:** *14 rue de la ...*

Wohnortsgemeinde: *Liège* **Adresse:** *14 rue de la ...*

Zusätzliche Passkontrollen: *Liège*

Auf Grund welcher Legitimation ist der Personalausweis ausgestellt? *ancienn. carte d'identité*

Bezeichnung zweier Zeugen: *...*

Wohnung: *...*

Unterschrift des Beamten: *...*

Stempel: *19. ghu 1918*

Portraitfoto: *...*

Direction du Bureau Central de contrôle
 VALABLE JUSQU'AU 19 Janvier 1919

DENRÉES du C. N. et du C. H. N.	AVRIL			
	1 au 7	8 au 14	15 au 21	22 au 28
Cacao				
Café				
Lard			1200	
Eufs				
Riz	800		800	250
Saindoux	1000	1000	800	1000
Torréaline		800	800	800

DENRÉES Communales	AVRIL			
	1 au 7	8 au 14	15 au 21	22 au 28
Beurre		400	400	
Carbon, de soude				
Carbure				
Charcuterie				
Chicorée				
Choucroute				
Confiture				
Fruits				
Legumes				
Miel				
P. de terre				
Savon				
Sirop				
Sucre ménage		4000		
* malade				
* enfant		2000		
Vlande hachée		1000		800